Taith Cerdded Cenarth - Newcastle Emlyn

1 Mae Afon Teifi yn bwysig iawn o ran cadwraeth natur, ac yn rhinwedd hynny mae'r afon wedi ei dynodi yn Safle o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig. Wrth iddi ymdroelli o'i tharddle i'r môr mae cymeriad yr afon yn newid, gan ffurfio nifer o wahanol gynefinoedd sydd yn cynnal amrywiaeth enfawr o blanhigion ac anifeiliaid, y mae nifer ohonynt yn brin ac mewn perygl.
Ledled Afon Teifi a'i hisafonydd mae dyfrgwn yn gyffredin lle mae digonedd o lystyfiant ar hyd y glannau. Mae'r corsleoedd a'r corsydd sydd yn gysylltiedig â'r afon yn gynefinoedd pwysig i adar megis giachod, gylfinirod, pibyddion coesgoch a theloriaid Cetti. Mae pysgod prin megis yr herlyn a lamprai'r afon yn magu yn nyfroedd croyw yr afon, ac mae llamhidyddion a dolffiniaid trwyn-potel wedi eu cofnodi yn aber yr afon.

2 Cyfeiriodd Gerallt Gymro at bont dros Afon Teifi yng Nghenarth yn 1188, ond yn 1787 y codwyd y bont bresennol. Y penseiri oedd William Edwards a'i fab David, a fu'n gyfrifol am gynllunio nifer o bontydd ynghanol y ddeunawfed ganrif gan gynnwys y bont enwog ym Mhontypridd. Mae'r tyllau crynionyn y pentanau, er mwyn lleihau pwysau'r bont, yn nodweddu eu gwaith.

3 Y tu cefn i'r Hen Efail, sydd bellach yn ganolfan dreftadaeth a siop roddion, **saif olion gwrthglawdd castell**. Prin yw'r wybodaeth sydd gennym am y castell ond yn ôl pob tebyg fe'i codwyd yn y ddeuddegfed ganrif i amddiffyn man hwylus i groesi'r afon. Yr unig beth a erys ohono yw mwnt helaeth o bridd, lle arferai'r tŵr pren fod.

4 Codwyd eglwys bresennol Llawddog Sant yn 1872, a hynny am fod yr adeilad blaenorol yn mynd rhwng y cŵn a'r brain; yn wir erbyn hynny roedd yn rhaid i'r gwasanaethau gael eu cynnal yn yr ysgoldy. Mae'r bedyddfaen amrwd ei wneuthuriad yn dyddio o'r ddeuddegfed ganrif neu'n gynharach. Bu'n cael ei ddefnyddio yn Sir Aberteifi fel cafn i fwydo moch nes i ficer Cenarth ynghanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg ddod o hyd iddo. Yn y fynwent saif maen o'r chweched ganrif sydd yn coffau Curcagnus, a oedd yn fab i Andagelli. Symudwyd y maen i'r fynwent o dir Plasty Gellidywyll yn 1896 i'w ddiogelu.

5 Mae **tri adeilad yng nghyffiniau Cenarth a fu'n ficerdy** ar ryw adeg neu'i gilydd. Codwyd y ficerdy hwn ynghanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Cafodd ei godi yn lle ficerdy cynharach, sydd yn dal i sefyll gyferbyn â thafarn y Three Horseshoes, lle mae bwa'r coetsiws i'w weld o hyd. Saif y ficerdy diweddaraf uwchlaw'r fynwent.

6 Mae'r llwybr yn croesi'r A484. Codwyd y ffordd hon gan Gwmni Tyrpeg Caerfyrddin a Chastell Newydd Emlyn ar ôl 1802. Roedd y ffordd yn mynd o Gastell Newydd Emlyn i Genarth lle'r oedd yn cwrdd â'r ffordd dyrpeg o Genarth i Aberteifi.

7 Fferm yw Gelligatti ym mhentrefan Gelligatti, sef un o bedwar pentrefan ym mhlwyf Cenarth. Yn 1670 archwiliwyd y ffermdy at ddibenion treth a gwelwyd bod yno bedair aelwyd; felly roedd yn un o dai pwysicaf y fro. Codwyd y ffermdy presennol a'r tai maes trawiadol tua chanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg.

8 Mae Adpar yn y golwg ar yr ochr draw i Afon Teifi. Yn yr oesoedd canol bwrdeistref ym meddiant Esgob Tyddewi oedd Adpar. Prin yw olion y pentref canoloesol, dim ond mwnt yr hen gastell a erys uwchlaw'r bont rhwng Castell Newydd Emlyn ac Adpar.

9 Yn fynych mae Gwyddau Canada i'w gweld yn pori ar y dolydd gyferbyn â'r castell. Liw dydd yn ystod yr haf mae gwenoliaid a gwenoliaid y glennydd yn brysur yn hela pryfed dros yr afon. Liw nos tro'r ystlumod yw hi i hel eu tamaid.

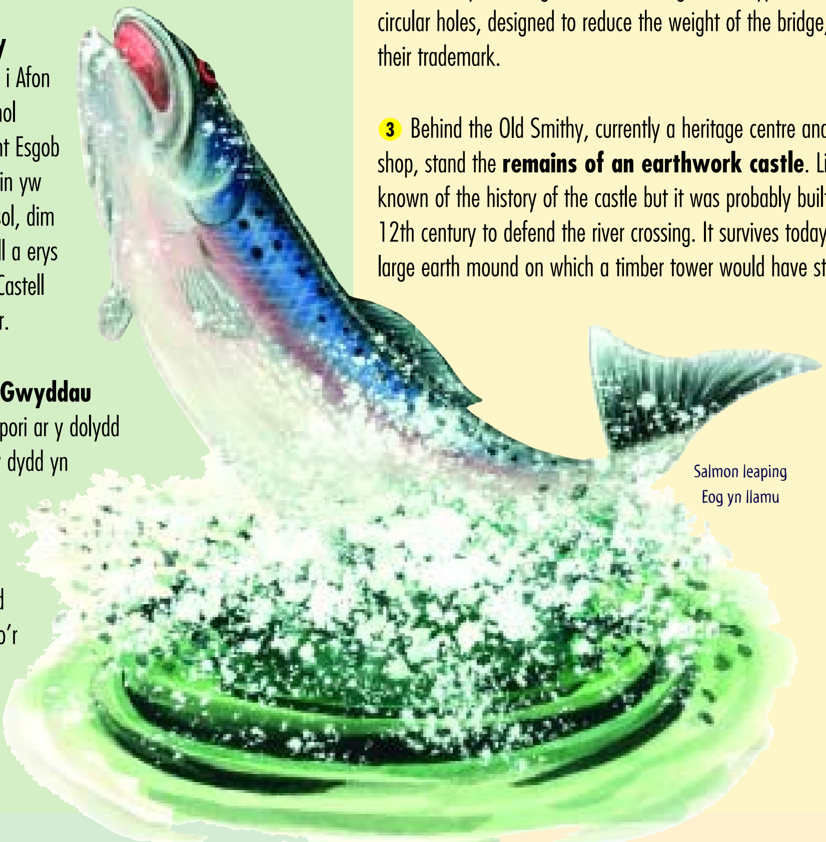

Salmon leaping
Eog yn llamu

Cenarth - Newcastle Emlyn Country Walk

1 The River Teifi is immensely important for nature conservation and is therefore designated as a Site of Special Scientific Interest. Throughout its length it changes in character forming many different habitats that support an impressive array of plants and animals, several of which are rare and endangered. Otters are widespread along the Teifi and its tributaries where vegetation provides adequate cover. The associated reed bed and marshland habitats support important populations of breeding birds such as Snipe, Curlew, Redshank and Cetti's Warbler. Rare fish like the Allis Shad and River Lamprey breed in its inland waters while both Harbour Porpoise and Bottlenose Dolphin have been recorded in the river's estuary.

2 Giraldus Cambrensis mentioned a bridge over the Teifi at Cenarth in 1188, but the present bridge was built in 1787. The architects were William Edwards and his son David, who were responsible for the design of many bridges in the mid 18th century including the famous bridge at Pontypridd. The circular holes, designed to reduce the weight of the bridge, are their trademark.

3 Behind the Old Smithy, currently a heritage centre and gift shop, stand the **remains of an earthwork castle**. Little is known of the history of the castle but it was probably built in the 12th century to defend the river crossing. It survives today as a large earth mound on which a timber tower would have stood.

4 The current church of St Llawddog was built in 1872, after the previous church had become so ruinous that services had to be held in the schoolhouse. The crude bowl of the font dates from the 12th century or earlier. It had been used as a pig trough in Cardiganshire before being acquired by the vicar of Cenarth in the mid 19th century. In the churchyard stands a 6th century inscribed stone commemorating Curcagnus, son of Andagelli. The stone was moved for safe-keeping to the churchyard from the grounds of Gellidywyll Mansion in 1896.

5 There are three surviving buildings in and around **Cenarth that have served as vicarages**. This one was built in the mid-19th century. It replaced the earlier vicarage, which can be seen opposite the Three Horseshoes pub, the arch of its coach house still being visible. The most recent vicarage stands above the churchyard.

6 The trail crosses the modern A484. This road was built by the Carmarthen and Newcastle Emlyn Turnpike Trust after 1802. It ran from Newcastle Emlyn to Cenarth where it met the turnpike road connecting Cenarth to Cardigan.

7 Gelligatti was a farmstead at the centre of the hamlet of Gelligatti, one of four hamlets in Cenarth parish. In 1670 the house was assessed for tax purposes as having four hearths, making it one of the most important houses in the area. The current farmhouse and its impressive outbuildings were built in the mid-19th century.

8 Glimpses of Adpar on the far side of the Teifi can be seen. Adpar was a borough town owned by the Bishop of St David's in medieval times. Little remains of this settlement, only the motte castle that stands in a commanding position overlooking the bridge between Newcastle Emlyn and Adpar.

9 Canada Geese can often be seen grazing the meadows opposite the castle. By day, during the summer months, Sand Martins and Swallows hunt insects over the river. These are replaced at dusk by bats.

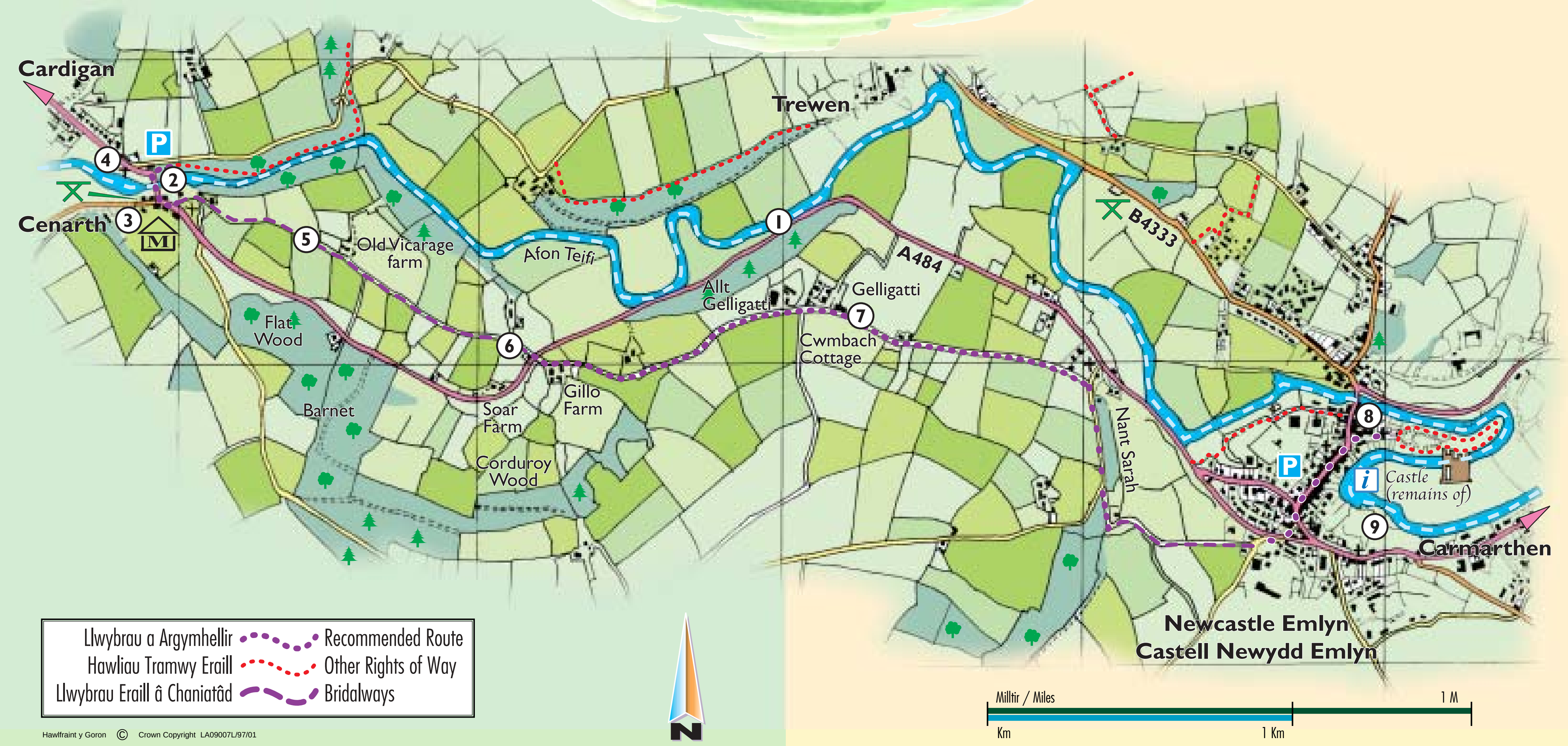

Hawlfraint y Goron © Crown Copyright LA09007L/97/01

Cenarth - Newcastle Emlyn

Cenarth - Newcastle Emlyn

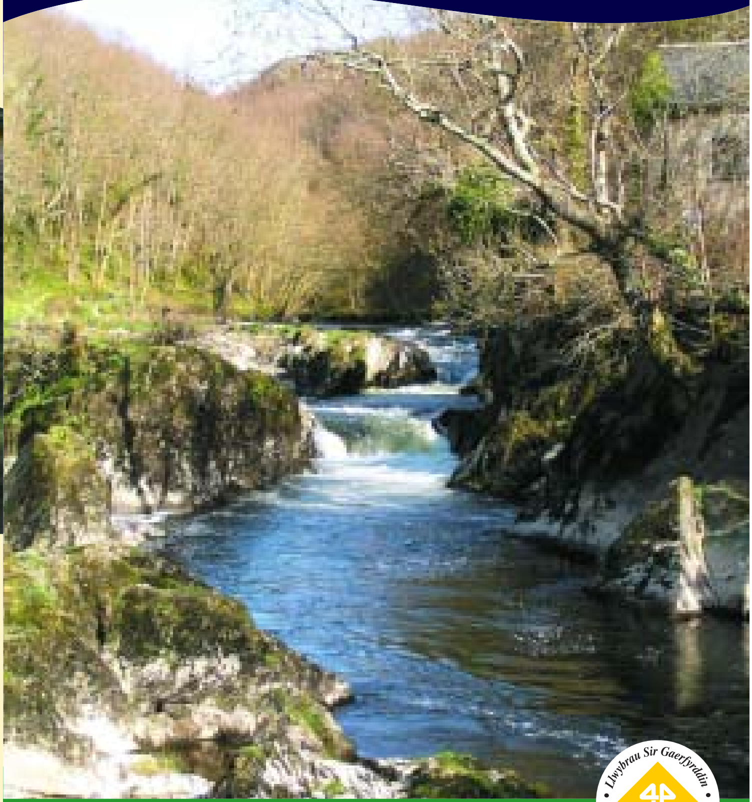

Llwybrau Sir Gaerfyrddin
Carmarthenshire County Walks

Cyngor Sir Gâr Carmarthenshire County Council

Amser Hamdden
Leisure Time

Y Teithiau Cerdded

Llwybr unionsyth yw hwn ar hyd lonydd tawel sydd yn cysylltu dau o bentrefi mwyaf atyniadol a hanesyddol Sir Gaerfyrddin. Er bod y rhan fwyaf o'r daith drwy wlad fryniog, dim ond ychydig rannau byrion sydd ar dir cymharol serth.

Mae'r daith ychydig dros dair milltir (rhyw 5km) o hyd.

The Walks

This is a linear path along green lanes that link two of Carmarthenshire's most picturesque and historically interesting villages. Most of the route is over gently undulating ground with only a couple of short sections of moderately steep ground.

It is just over three miles (approximately 5km) long.

Y Rheolau Cefn Gwlad

Mwynhewch gefn gwlad a pharchwch ei fywyd a'i waith.

- Gofalwch nad ydych yn achosi tanau.
- Caewch bob gât.
- Gofalwch fod gennych reolaeth ar eich cŵn.
- Cadwch ar lwybrau cyhoeddus ar draws tir amaeth.
- Defnyddiwch gatiau a sticlau i groesi ffensys, perthi a waliau.
- Gadewch lonydd i dda byw, cnydau a pheiriannau.
- Ewch â'ch sbwriel nôl gyda chi.
- Helpwch ni i gadw pob ffynhonnell dŵr yn lân.
- Diogelwch fywyd gwyllt, planhigion a choed.
- Cymerwch ofal arbennig ar ffyrdd cefn gwlad.
- Peidiwch â gwneud unrhyw sŵn diangen.

The Country Code

Enjoy the countryside and respect its life and work.

- Guard against all risk of fire.
- Fasten all gates.
- Keep your dogs under close control.
- Keep to public paths across farmland.
- Use gates and stiles to cross fences, hedges and walls.
- Leave livestock, crops and machinery alone.
- Take your Litter home.
- Help to keep all water clean.
- Protect Wildlife plants and trees.
- Take special care on country roads.
- Make no unnecessary noise.

Adfywio

Cyngor Cefn Gwlad Cymru
Countryside Council for Wales

BTCV Cymru

Cenarth - Newcastle Emlyn

Mae'r llwybr hwn yn cysylltu pentref a thref hynafol yn nyffryn Teifi, sef Cenarth a Chastell Newydd Emlyn, gan fynd trwy ardal wledig ddymunol ar hyd cwr deheuol gorlifdir Afon Teifi. Dilynir hen heol, yn wir mae'n bosibl taw ar hyd yr hen ffordd hon y teithiodd byddin Owain Glyndŵr ym mis Mehefin 1403 er mwyn ymosod ar y castell yng Nghastell Newydd Emlyn, ar ôl croesi'r afon ger Cenarth.

Pentref dymunol yr olwg ar lannau Afon Teifi yw Cenarth, ac mae'n nodedig am ei raeadrau ysblennydd ac am yr eogiaid sydd yn heidio yno ar eu taith. Mae gan Giraldus Cambrensis, neu Gerallt Gymro fel y'i hadwaenir, ddisgrifiad o'r bysgodfa eogiaid a welodd yno yn 1188. Hyd heddiw defnyddir y cwrwgl traddodiadol gan bysgotwyr ar yr afon, a Chenarth yw cartref Canolfan Gyryglau Genedlaethol Cymru. Er bod y pentref yn un bychan, mae'n frith o adeiladau a mannau diddorol, gan gynnwys eglwys y plwyf, sydd wedi bod yno ymhell dros 1000 o flynyddoedd, a chastell mwnt a beili, a godwyd yn y ddeuddegfed ganrif i warchod man hwylus i groesi'r afon.

Maredudd ap Rhys Grug oedd wedi sefydlu Castell Newydd Newydd yn 1240 a hynny drwy godi castell yno i gadarnhau ei reolaeth ar arglwyddiaeth Emlyn Uwch Cych. Bu'r castell, y gellir gweld ei adfeilion ar lannau Afon Teifi, yn dyst i rai o'r digwyddiadau mwyaf dramatig yn hanes Cymru. Y castell hwn oedd cadarnle terfynol tywysog brodorol olaf Gorllewin Cymru, sef Rhys ap Maredudd (mab sylfaenydd y castell), a ddienyddiwyd yno yn 1292. Yn 1403 cafodd y castell ei gipio gan luoedd Glyndŵr yn ystod ei Ryfel dros Annibyniaeth. Dinistriwyd y castell gan filwyr Cromwell yn 1648 ar ôl i'r Rhyfel Cartref ddod i ben. Drwy gydol y blynyddoedd cythryblus hynny bu i'r dref oroesi, gan lwyddo i dyfu mewn cyfnodau llai tymhestlog yn ganolfan bwysig ar gyfer masnachu. Bellach mae Castell Newydd Emlyn yn dref farchnad brysur lle mae nifer o bethau diddorol, gan gynnwys siopau a thafarnau, ynghyd â'r eglwys, y capeli a'r adeiladau cyhoeddus eraill.

Glas y dorlan
Kingfisher

Cenarth - Newcastle Emlyn

This trail connects two of the Teifi valley's most historic settlements, Cenarth and Newcastle Emlyn, passing through attractive countryside along the southern edge of the Teifi floodplain. It follows an old roadway, possibly the route followed by the army of Owain Glyndwr in June 1403 on its way to attack the castle of Newcastle Emlyn, having crossed the river near Cenarth.

Cenarth is a pretty village on the banks of the Teifi, renowned for its spectacular waterfall and salmon fishing. Giraldus Cambrensis described the salmon fishery here in 1188. The traditional coracle is still used by fishermen on the river, and Cenarth is the home of the National Coracle Centre for Wales. Although small, the village is packed with buildings and places of great historical interest, including the parish church, which has origins going back over 1000 years, and a motte and bailey castle, built here in the 12th century to guard the river crossing.

Newcastle Emlyn owes its foundation and its name to the castle built by Maredudd ap Rhys Grug in 1240 to establish his control of the lordship of Emlyn Uwch Cych. The castle, the ruins of which can be seen on the banks of the Teifi, was involved in some of the most dramatic events in Welsh history. It was a final stronghold of the last native prince of West Wales, Rhys ap Maredudd (a son of the castle's builder), who was executed here in 1292. In 1403, it was captured by Glyndwr's men during his War of Independence. It was finally blown up by Cromwell's forces after the end of the Civil War in 1648. Throughout those troubled centuries, the town survived and during more peaceful times grew into an important centre of local trade and commerce. Today, Newcastle Emlyn is a busy market town with many places of interest, from shops and inns to its church, chapels and other public buildings.

Eisiau gwybod rhagor?

Mae'r llwybr hwn yn un o gyfres Llwybrau Sir Gaerfyrddin.
I gael rhagor o wybodaeth am y llwybrau yn y gyfres cysylltwch a'r:
Uned Parciau a Cefn Gwlad,
Ty'r Nant, Parc Busnes Trostre, Llanelli, SA14 9UT.
Ffôn: (01554) 747500
www.sirgar.gov.uk

A chithau wedi cerdded un o'n llwybrau, efallai y carech wybod bod yna dri pharc gwledig yn Sir Gaerfyrddin – Pen-bre, Gelli Aur ar bwys Llandeilo, a Llyn Llech Owain ar bwys Gorslas. Mae pob un yn cynnig cyfleoedd rhagorol i bawb fwynhau cefn gwlad.

Want to know more?

This is one of a series of country walks in Carmarthenshire.
For further information of walks in this series contact:
Parks and Countryside Unit,
Ty'r Nant, Trostre Business Park, Llanelli, SA14 9UT.
Telephone: (01554) 747500
www.carmarthenshire.gov.uk

Now that you have enjoyed one of our walks you may like to know that there are three Country Parks in Carmarthenshire – Pembrey Country Park, Gelli Aur near Llandeilo and Llyn Llech Owain near Gorslas, all offering excellent opportunities for enjoying the countryside.

Trafnidiaeth Gyhoeddus: I gael y wybodaeth ddiweddaraf am y Gwasanaethau Trafnidiaeth Gyhoeddus Ledled Cymru ffoniwch:

Public Transport: For up-to-date information, phone the All Wales Public Information Helpline:
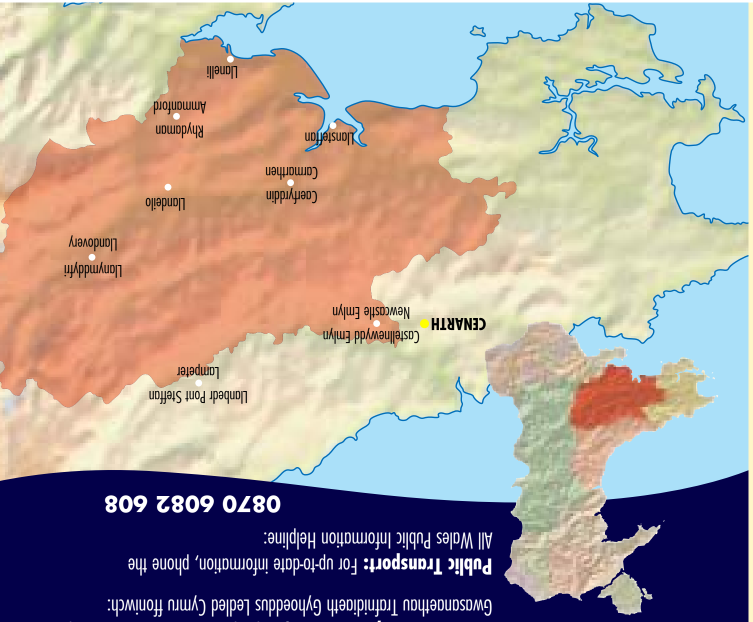
0870 6082 608